

Gerardo Pérez Barcala (2013): *A tradución galega do Liber de medicina equorum de Giordano Rufo*. A Coruña: Fundación Barrié de la Maza, 712 pp.

FROITO da súa tese de doutoramento, defendida a mediados do ano 2010, Gerardo Pérez Barcala publica agora unha completa edición do *Tratado de Alveitaria* (en diante, *TA*). Malia parecer máis modesta en comparación coa lírica, a produción prosística en galego medieval constitúe un extraordinario corpus para a historia da nosa lingua e literatura. Entre as obras en prosa, destaca de maneira especial o *TA*, xa que é a única mostra de prosa técnica en galego que conservamos.

O *TA*, coma a lírica medieval ou as obras que tratan a materia de Troia, é unha boa mostra da integración de Galicia no mundo cultural da Idade Media. Aínda que xeograficamente lonxe do centro de Europa, o noroeste galaico estaba integrado nas principais correntes culturais e literarias da época. Sen dúbida, o Camiño de Santiago, as relacións das casas nobiliarias galegas con outras peninsulares ou europeas e o activo papel de mecenas particulares, nobres ou eclesiásticos foron factores importantísimos no dinamismo cultural galego no Medioevo.

Como é sabido, este texto é tradución do *Liber de medicina equorum* de Giordano Ruffo de Calabria. A obra, datada por Pérez Barcala no primeiro cuarto do século XV, fora editada con anterioridade polo crego Juan Domínguez Fontela en varios artigos que, entre 1938 e 1940, foron publicados no *Boletín de la Comisión de Monumentos de Orense*. Xa máis preto de nós mereceu unha edición de carácter semipaleográfico por parte de José Luís Pensado en 2004.

Precisamente no volume que acolle esa edición, inclúese unha proposta de edición crítica do *TA* preparada polo propio Pérez Barcala (Pensado 2004: 365-414). Aínda que inicialmente Pérez Barcala só ía revisar o texto de Pensado, falecido antes da publicación, ao final realizou unha edición crítica á que lle engadía o calificativo «provisional». É, polo tanto, unha boa nova vemos agora a edición definitiva do *TA* acompañada dun profundo estudo histórico, codicolóxico e tradutolóxico. Ademais,

a diferenza de Pensado, que traballou con fotocopias do texto, Pérez Barcala tivo a oportunidade de consultar na Biblioteca Nacional o manuscrito da obra, ata hai moi pouco considerado perdido.

O libro divídese en seis capítulos precedidos dun breve limiar e da Introducción. A abondosísima bibliografía citada pecha a obra. Na Introducción (pp. 11-25), o autor expón de maneira xustificativa os criterios básicos que o guiaron na edición do texto do *TA*.

O capítulo 1 (pp. 27-88) serve para enmarcar o *TA* no seu contexto de creación e tradución, así como para describir fisicamente o manuscrito e formular hipóteses sobre a difusión do *Liber de medicina equorum* na Europa medieval. Esta obra foi escrita na corte de Federico II de Sicilia. Mecenas dunha importante escola poética, o monarca protexeu tamén outras actividades científicas e literarias apoiando o desenvolvemento da escola médica de Salerno, que segue a liña marcada por Abu ibn Sina (ou Avicena) de recuperación e cultivo das doutrinas clásicas, especialmente as aristotélicas.

Tras un breve esbozo biográfico do autor, Pérez Barcala expón algunhas das principais hipóteses sobre a lingua orixinal de creación (siciliano¹ vs. latín), presenta as fontes en que bebe a obra de Ruffo (tratados árabes e bizantinos, Vexecio...) e fai un sucinto percorrido pola historia dos textos de veterinaria para demostrar as similitudes da obra cos tratados árabes. Unha destas similitudes vese na descrición do contido do *TA*, xa que este se pode dividir, en opinión de Barcala, en dúas partes: a centrada nas enfermidades do cabalo e a que trata dos coidados que deben recibir os équidos. Finalmente, achégase a algunhas cuestións da difusión da obra e da tradución ao galego que se tratarán cando falemos do capítulo 3.

No segundo capítulo (pp. 89-139) ofrécense os criterios de edición do texto. Fronte ás dúas edicións anteriores, de carácter semipaleográfico, Pérez Barcala realiza unha edición interpretativa da que resulta un texto que «fiel á realidade lingüística do manuscrito que o conserva, se caracteriza pola súa regularización gráfica» (p. 92). A seguir, comenta os principais problemas de edición da obra, en particular os que teñen que ver co desenvolvemento de abreviaturas e con algunhas leccións dificultosas. Neste punto bótase en falta algunha reprodución do manuscrito, que non

¹ En opinión de Pär Larson (Istituto Opera del Vocabolario Italiano, Florencia), a posibilidade de que fose o siciliano a lingua orixinal da obra é discutible dada a orixe calabresa do autor e a circunstancia de ser o latín a lingua da prosa na corte de Federico II, quedando restrinxido o siciliano á poesía lírica. Ademais, e en opinión deste estudoso, a versión en siciliano da obra deriva dun orixinal pisano, próximo ao texto enviado polo códice Palatino 744 da Biblioteca Nazionale Centrale de Florencia [Información persoal de P. L., que lle agradezo].

só serviría para axudar o lector, senón que tamén sería interesante para outros editores de textos medievais que enfrontan os mesmos problemas. Para finalizar, o estudoso detalla con pormenor os criterios de regularización gráfica. Moitos deles son habitualmente empregados na edición de textos literarios medievais galegos e aquí citaremos só algúns: uso de *j* ou *i* e de *v* ou *u* segundo o valor do signo gráfico, sexa consonántico ou vocálico, respectivamente; desenvolvemento do sinal de abreviación como marca de vogal nasal (*mão*) ou como consoante nasal implosiva (*cōtva* > *contia*, *curaçõ* > *curaçon*) segundo corresponda; supresión dos *h* non etimolóxicos; uso de *g* ante vogal palatal e de *j* ante o resto das vogais cando representan o elemento /3/; uso de *ss* para representar a sibilante apical xorda en contexto intervocálico e de *s* para a correspondente sonora; modernización do uso de maiúsculas e minúsculas; acentuación só con valor diacrítico; etc. Como se pode ver, son cambios que non afectan á interpretación fonolóxica do texto. Un caso diferente é, na nosa opinión, a supresión dos hiatos non etimolóxicos (*maão* > *mão*), pois esta información pode ser de interese para quen estude a evolución das vogais nasais ou os hiatos no galego medieval. No entanto, pódese entender a decisión ao ter en conta a existencia dunha edición semipaleográfica anterior (Pensado 2004).

No capítulo 3 (pp. 141-205) ofrécese a edición do *TA*. A pé de páxina incorpórase o aparato crítico onde o editor, mediante referencia á liña do texto, indica os cambios realizados sobre o orixinal manuscrito, manifesta dificultades de lectura ou compara as solucións editoriais por el adoptadas coas de Pensado e Domínguez Fontela, os anteriores editores do *TA*. Non se inclúen neste aparato comentarios de tipo filolóxico ou de carácter comparativo cos outros testemuños da obra, xa que estes se trasladan a un capítulo diferente, o cuarto (*vid.* máis abaixo).

Como se avanzou na introdución, fronte á edición semipaleográfica de Pensado, a de Pérez Barcala é unha edición moderadamente interpretativa. Regulariza os aspectos gráficos que non teñen repercusións lingüísticas para unha lectura máis cómoda por parte dos interesados e procede ás «emendas e correccións necesarias» tendo en conta os seus coñecementos sobre a lingua galega medieval e as leccións dos outros testemuños da obra. Na grande maioría dos casos, trátase de corrixir erros debidos á man do copista ou xa presentes no modelo que este usaba, como repeticións (p. ex. edita *máis frya* en lugar da lección do manuscrito, *mais mais fria*) ou supresións de elementos (p. ex. edita *do domamento* cando no manuscrito se le *do momento* por un salto de igual a igual). Noutros casos, as versións noutras linguas do texto axúdanos a tomar decisións editoriais. É o caso de cando edita *a parveza* en lugar do inintelixible *abrauza* (que sería *a braveza*, con omisión do *e*, segundo Pérez Barcala) no primeiro dos parágrafos da obra, xa que encaixa mellor na *captatio benevolentiae*

inicial —o autor alude á súa falta de enxeño (*parveza*)— e, ademais, é coherente co *soustilité* dun dos testemuños en francés e co *paruita* (isto é, *parvità*) italiano.

Neste recurso a outros manuscritos da obra cremos que o editor actuou con cautela, como se ve no exemplo, xa que non puido establecer relación entre as diferentes versións da obra. Debe precisarse, non obstante, que o *TA* é un *codex unicus* e que como tal debe ser editado. Porén, e aínda que non é rigoroso desde o punto de vista da metodoloxía ecdótica, acudir a manuscritos noutras formas lingüísticas que transmiten a obra de Ruffo coa fin de asegurar lecturas dúbidas pode ser considerado aceptable.

Como explica nos capítulos 1 e 3, foron moitos os manuscritos que, en diversas linguas, circularon do texto. Segundo o editor, chegaron ata nós máis de 60 en latín, arredor de 90 en diversas variedades itallorromances, varias en francés, dúas en catalán e unha en occitano. Polo feito de seren tantas e de estaren a maioría sen editar nin estudar, Pérez Barcala manifesta que é imposible, polo momento, establecer un *stemma codicum* que agrupe os testemuños en diversas familias seguindo o método fundado por Karl Lachmann. Tampouco, como sinala Pérez Barcala na Introducción, se poden xebrar con seguridade os erros de tradución dos debidos á man do copista.

O autor realiza no terceiro capítulo unha descrición moi completa do soporte material do texto do *TA*, texto que, para el, non foi traducido polo notario Rodrigo Eanes. Para Pérez Barcala, o papel do notario limitouse á copia dunha tradución xa realizada do texto. Neste sentido, achega a hipótese de Ramón Lorenzo de que a tradución non se fixo directamente do latín, senón dun testemuño romance. Mais, como sinala o editor, é difícil comprobar este extremo debido a que a obra de Ruffo, que se saiba, só foi traducida ao catalán de entre as linguas peninsulares. Ante estas dificultades, o autor decántase por un texto latino emparentado co editado por Molin (1818) como base da tradución galega. Deste xeito, o *stemma* do *TA* sería o seguinte:

$$\omega \text{ (orixinal perido)} > \alpha \text{ (testemuño latino)} > \beta \text{ (texto galego)} > \text{TA}$$

No entanto, como sinala Pérez Barcala, sería necesario o estudo e transcrición doutros testemuños para coñecer a historia da difusión do texto de Ruffo por Europa en xeral e pola Península en particular. Unha difusión, por certo, que chegou á Idade Moderna, xa que unha versión italiana do *Liber* se deu ao prelo en 1492.

O capítulo 4 (pp. 207-602) é o máis extenso, xa que acolle as notas e comentarios do editor sobre diversos aspectos do texto. Como se avanzou antes, estes comentarios son de natureza diversa. A maioría deles teñen un carácter filolóxico e etimolóxico, ao se centraren no significado e evolución fonética e semántica dunha

determinada palabra ou construción. Para esta tarefa, Pérez Barcala bota man das diversas fontes da lexicografía histórica, destacando entre elas o *DCECH* e os repertorios lexicográficos que conforman o *DDGM*, alén doutras. Neste aspecto, o autor manifesta un profundo interese pola historia das palabras, na liña doutros estudosos coma P. Bec ou o propio J. Corominas.

Outro dos aspectos máis interesantes do capítulo son aquelas notas en que o editor compara as solucións do *TA* coas doutros testemuños da obra, xustificando en ocasións desta maneira as súas decisións editoriais. Mais non só emprega as versións noutras linguas da obra para estas xustificacións; tamén suple as lagoas do texto galego ofrecendo as versións latina, siciliana, italiana, provenzal, catalá e francesa das correspondentes pasaxes.

No capítulo 5 (pp. 603-625) ofrécese un glosario do *TA*. Como o propio editor advirte, non se trata dun glosario completo da obra, senón que recolle aqueles vocábulos dos que o autor deu información nas anotacións que se recollen no capítulo anterior. Polo tanto, atópanse aquí «esencialmente as voces técnicas, que son as que singularizan de maneira particular o *TA*» (p. 605). Despois de cada palabra inclúese a súa correspondente no texto latino, a súa clase e as pasaxes do texto en que aparece. De ser o caso, tamén se inclúen as súas variantes, ben sexan fonéticas ou léxicas, ben sexan flexivas (v.g. os diferentes tempos verbais). No glosario non se dá máis información sobre as voces incluídas, senón que se marca en negriña a pasaxe do texto en que se pode atopar a referencia á anotación en que cada palabra é estudada. É unha mágoa que esta información non figure no propio glosario, xa que é moito máis cómodo para o potencial usuario. Unha tarefa que fica pendente, na nosa opinión, é a elaboración dun glosario completo da obra, que recolla tódalas palabras e que inclúa información etimolóxica e histórica.

O capítulo 6 (pp. 627-675) inclúe en forma de apéndice o texto latino do *Liber de medicina equorum* segundo o testemuño editado por Molin (1818). O propósito de Pérez Barcala foi o de facilitar aos interesados un texto de difícil consulta no momento de elaboración da tese. Aínda que actualmente ese problema xa non existe, dado que foi pendurada na rede a referida edición de Molin, é esta unha moi boa decisión, pois permite ter nun só volume o texto latino e o galego e facilita moito o traballo á hora de estudar o proceso de tradución. Ademais, o editor tivo o acerto de dividir e numerar nos mesmos parágrafos tanto o texto latino coma o galego, de maneira que calquera busca que se faga é moito máis doada.

Trátase, en resumo, dunha edición meticulosa e ben fundamentada desde o punto de vista teórico, que, amais da edición do texto e doutros elementos directamente relacionados con el (glosario e criterios de edición), achega unha gran cantidade

de información diversa, fundamental para entender a obra e o contexto no que foi escrita e copiada polo notario Álvaro Eanes. Sen dúbida, será de interese para os estudosos da lingua medieval, mais tamén para os lexicógrafos, tradutores e incluso veterinarios interesados pola historia da súa profesión.

BIBLIOGRAFÍA

DDGM = González Seoane, Ernesto (dir.) *et alii* (2006): *Diccionario de Dicionarios do Galego Medieval*, Anexo 63 de *Verba*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela.

DCECH = Corominas, J. / J. A. Pascual (1980-1991): *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. Madrid: Gredos, 6 vols.

MOLIN, GIROLAMO (1818): *Jordani Ruffi calabriensis Hippiatria*, a cura di —. Padova: Tipografia del Seminario.

PENSADO TOMÉ, JOSÉ LUIS (2004): *Tratado de Albeitaria*, Introducción, transcripción e glosario de —. Santiago de Compostela: Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades.

■ EDUARDO LOUREDO